

Napsal Ivan Vojtěch

(E*forum, 24. 05. 2021)

*V souvislosti se zítřejším debatním setkáním na téma *Adorno a literatura* publikujeme text Znovu ke starému sporu, který v létě 1967 připravil pro Literární noviny (č. 31, 4. 8., s. 9; šifra iv) muzikolog Ivan Vojtěch – coby komentovaný překlad pasáží z Adornova otevřeného dopisu Rolfu Hochhuthovi (celý jej lze číst kupř. i v knize Rolf Hochhuth – Eingriff in die Zeitgeschichte. Essays zum Werk /ed. Walter Hinck/, 1981). Jde přitom jen o jeden z řady příkladů prostředkující pozornosti, již Ivan Vojtěch (1928–2020) v průběhu šedesátých a v úvodu sedmdesátých let Adornovi věnoval – v r. 1966 pro Orientaci přeložil Adornovu stať Theorie der Halbbildung (Teorie polovzdělanosti), tři roky nato pro Divadlo (říjen 1969, s. 3–13) článek Engagement (Angažovanost), několikrát Adornovo myšlení představil také v průběhu roku 1970 v Hudebních rozhledech, které v té době vedl jako šéfredaktor (Reflexe o hudební kritice, č. 1, s. 29–34; Potíže při chápání nové hudby, č. 5, s. 222–228; Alban Berg. Anton Webern. Bergovy skladebně technické přínosy, tamtéž, č. 9, s. 401–417), kde ostatně v předchozím desetiletí bylo patrně Adornovo jméno možné v českém prostředí vidat nejčastěji (přímo k českým reáliím se vztahuje kupř. text Půlhodinka s Adornem – rozhovor při příležitosti Adornova pražského zájezdu na pozvání Sociologické společnosti, pořázený Vladimírem Karbusickým /1966, č. 11, 10. 5., s. 323–324/).*

mt

Znovu ke starému sporu

Filozof Theodor W. Adorno uveřejnil ve *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (15. 6.) obsáhlý otevřený dopis Rolfu Hochhuthovi, v němž se znovu vyjadřuje ke starému sporu o tvar, smysl a poslání moderní literatury. Hochhuth se ve svých teoretických projevech ztotožňuje s orientací zastávanou obhájci tradičního realismu: ideál je klasicky bohatá harmonická osobnost, jež je základním pilířem uměleckých koncepcí. Adorno zdůrazňuje, že avantgarda oprávněně a zákonitě odmítá tuto iluzionistickou teorii. Ostře polemizuje proti Hochhuthově koncepci dějin a dramatu, uplatňované jak v *Náměstkovi* a *Vojácích* [*Stellvertreter* /1963/; *Soldaten. Nekrolog auf Genf* /1967/, pozn. ed.], tak i v příspěvku, který Hochhuth nedávno otiskl ve sborníku na počest Györgyho Lukácse; Adorno se obrací zejména proti výchozí, z Lukácse převzaté tezi, podle níž je východiskem a konečným cílem umělecké tvorby „konkrétní, zvláštní člověk“, a pokračuje: „Také v literární praxi se už dávno vytvořilo cosi na způsob ideologie zvláštního soustředění na nezaměnitelné lidi, jako by se o nich dalo ještě vykládat jako anno dazumal, zatímco, jak říká Brecht, to, co je podstatné, sklouzlo

do funkčnosti. Lukács příliš zapomněl, že Hegel a Marx určili individuum nikoli jako kategorii přírodní, nýbrž historicky, totiž jako něco, co teprve vzniká díky práci. To byl nejsilnější motiv Marxova útoku na Feuerbacha, proti němuž Marx opět náležitě docenil Hegela. Jestliže je ale individuum něco, co se vytváří, pak tu žádný ontologický řád nezaručuje, že by nemohlo také zaniknout. Jestliže se Lukács před tímto zjištěním uzavírá, jestliže prohlašuje zvláštního člověka v literatuře za invariantu, pak to svědčí jen o tom, že v zajetí dialektiky, jež zkameněla na světový názor, je dialektická sůl zhola zbytečná. Hegel nazývá individuaci sebevědomím, protože individualita není prostě biologickou existencí jednotlivce, nýbrž forma reflexe, udržující se jako něco zvláštního prostřednictvím rozumu. Velká literatura skýtá doklady, že onen sám sebe určující jednatel se vůbec nestal pochybným teprve dnes. Jeho nejnovější krize tkví v tom, že nové způsoby výroby učinily přebytečnými právě ty kvality, které na něm společnost kdysi vyžadovala, totiž kategorii kvality samotnou. Je zajisté odporné, že jsou lidé modelováni způsobem výroby, nicméně běh světa bude takový do té doby, dokud lidé budou v područí společenské výroby, místo aby byli jejími pány. Protože tu však na druhé straně má výrobní aparát být jen pro člověka a jeho účelem má být osvobození člověka od zbytečné práce, obsahuje v sobě rozpad individuality zároveň cosi rozporného a skutečně absurdního. Tomu dává na neposledním místě dozrát Vámi tak málo milovaná literatura, pro niž slovo absurdní zdomácnilo jako nějaká značka. V ní je ztělesněno pravdivé vědomí. Pohled do přinucovacího charakteru určitého procesu neznamena ještě totéž, co schvalování tohoto procesu.“ Adorno dále připomíná své známé práce, v nichž se zabýval ničivým účinkem moderních kolektivních sil na individualitu, a pokračuje: „Úporně se bráníte domněnce, že ‚člověk uprostřed masy není už individuum‘, a činíte to tak, jako by člověk, který na věc poukáže, přímo k tomuto stavu sám přispíval, zatímco tento stav je plodem vývoje. Vám jako umělci je ale nepochybně otevřena zkušenost vypovídající o tom, jak se to dnes vlastně s individuem má. Rilkeova věta o vlastní smrti, na niž se odvoláváte, se proměnila v krvavý výsměch těm, kteří byli zavražděni v táborech nebo umírají ve Vietnamu. Mé výroky, jež Vás šokují, chtěly tyto oběti před podobným výsměchem chránit a nikoli, jak se domníváte, tupiti ty, jimž běh světa brání v individuaci. Stále se ještě domníváte, že lze udělat fascinující scénu se Stalinem a Trumanem v Postupimi v okamžiku, v němž věnují jen několik bezvýznamných vět zbraním genocidy po tom, co Tennó už deset dní nabízí kapitulaci. Mimochodem dojde k zbytečnému rozhodnutí shodit na Hirošimu atomovou bombu. Nemohu si pomoci: tato scéna mi v divadle vůbec nepřipadala fascinující. [...] Na hrách o dnešních prominentech mne nejvíce irituje to, že se mlčky řídí zvyklostmi kulturního průmyslu, jenž považuje prominenty za kritérium toho, co je podstatné a pro člověka důležité. Mezi Sorayou a Beatrix [t. č. královny Iránu a Nizozemska, pozn. ed.] a skutečně mocnými špičkami všech možných organizací přitom vůbec není tak velký rozdíl. Všude se personalizuje, aby se živým lidem připočetly [...] neprůhledné anonymní vztahy, jejichž pekelnou ledovost nemůže zúzkostnělé svědomí již snést. Tím se má také zachránit alespoň něco ze spontánní zkušenosti: okolnost, že pořád ještě existují spontánně jednající lidé, a ztvárnění, kterým se potvrzuje rozhodující vliv jejich jednání, to jsou dvě věci. Kdybychom chtěli naopak ukázat tyto hrůzy na obětech, pak nám - nepochopíme-li mocenské poměry, jež hrůzy podmiňují - přerostou v nevyhnutelný osud. Jestliže se

nemýlím, toto Vás přivedlo k tématům Vašich her. Z hrůzného kruhu není východisko. Máme k tomu dokonce experimentální doklady. Lidé dobré vůle se pokoušeli vzdorovat zlu tím, že se obraceli na prominenty, na skutečné klíčové postavy katastrof, s žádostí o pomoc. Jestliže se dívám správně, tyto pokusy ztroskotaly. Umělci, jenž se před nejzazšími věcmi nemůže skrýt a který je také nemůže ztvárnit, nezbyvá nic jiného než začít u obětí. Musí však líčení tak vzdálit obvyklým souvislostem běžného života, aby se na nich projevilo právě to nejzazší, aniž se ale samo ztematizovalo. Stud se takřka neodvažuje sáhnout k pojmenování. Vámi požadované realistické divadlo a absurdita mohou vskutku – jak naznačujete – konvergovat. Aby se to ovšem povedlo, k tomu je potřebí obrazu Guerniky nebo Schönbergova *Člověka, jenž přežil Varšavu*. To však nesvede žádná tradicionalistická dramaturgie hlavních aktérů. Absurdita reálného si vynucuje formu, jež realistickou fasádu rozvíjí.“

Adorno se v další části dopisu zabývá myšlenkou obhajovanou Hochhuthem, jež tvrdí, že v situaci, v níž by masový člověk ztratil individualitu, by zároveň divadlo ztratilo samo sebe. Vychází přitom opět ze zkušenosti Beckettovy: drama svobodu subjektu přežít může. „Avšak i kdybyste měl pravdu“ – pokračuje dopis – „i kdyby už drama nemělo být vůbec možné, nesměli bychom se vyhnout radikálním zkušenostem jen proto, abychom měli drama. Právě Vy, jenž se tak domáháte étosu v dramatu, byste v tomto musil se mnou souhlasit. Místo toho ale říkáte: ‚Člověk se v podstatě nemění. Epocha, která tvrdí opak, se bere příliš vážně.‘ Víra v neměnnost lidské povahy se ale stala [...] zatím součástí ideologie, proti níž Vaše dramatika útočí. Na Vaši výtku epoše, která se bere příliš vážně [...], odpovídám: nutné vážnosti postrádá étos, který se těmto proměnám uzavírá. Tezemi, které mají hájit nezničitelnost lidské individuality, se ocitáte právě v té sféře, které platí Váš odpor. ‚Snob, jenž přehlíží, že i tovární dělnice a její sourozenci, kteří nikdy nečetli nějakou knihu, jsou a budou více než [...] lidé se zcela osobními konstelacemi, by neměl lamentovat, bude-li jednoho dne svěřen anonymitě a očíslování právě těmi, kdož nařizují megafonem teror, neboť ničemové si jen příliš rádi dávali namlouvat, že jejich oběti nemají už žádnou fyziognomii, že jsou jen rezonující stádo a takřka žádné jednotlivé bytosti, asi jako středověká města, jež neměla denně v uchu televizi, ale pastora.‘ Přeslechly Vaše uši opravdu, nakolik nadávky snobům, považujícím se za něco lepšího, skýtají podporu onomu ‚lidovému společenství‘, jež by ve všech zemích chtělo vyříditi každého, kdo se nějak odlišuje a ještě tak nejspíše odpovídá Vašemu pojmu individua, avšak má být postaven mimo zákon, protože vybreptal to, co oficiální ideologie zastírá a ospravedlňuje? Neříká Vám váš historický úsudek, který se jinak snažím osvoboditi od iluzí, že odvolávání na nezničitelné hodnoty individua, které je potřebí chránit před zmasověním, se za fašismu výborně shodovalo s praxí těch šafářů, v jejichž slovníku mělo vynikající postavení úsloví ‚někoho vyříditi‘, srovnat člověka smrtí?

[...] Nechci Vám podsouvat, že mne zaměňujete za snoba, jenž nenávidí masy. Avšak at už je tímto snobem kdokoli, nezávídím Vám kvůli hrozbám, které mu se zřejmým zadostiučiněním uštědřujete: nemá naříkat, jestliže bude sám, jak říkáte, předán anonymitě a očíslování, jako by to byl on, jenž ničemům namluvil, že jejich oběti nejsou už lidé. A snobové zatím ve svém zděšení rozeznali jen srozumění mezi terorem

ničemů a historickou tendencí, která lidi k takové anonymitě odsuzuje. Tím, že si kvůli humanitě uzavíráte cestu před tím, co se z humanity stalo - Valéry věděl dávno před Osvětím, že antihumanita má velkou budoucnost - tím se sám blížíte antihumanitě. Na to bych Vás chtěl upozornit nikoli rétoricky, ale proto, že humanita Vás pravděpodobně ve Vaší důvěře v nezničitelnost humanity zklame.“

www.ipsl.cz